

ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ АТРИБУТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКО-ІСПАНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі підрядних означальних речень)

С. Б. Фокін, викл.

Розглядаються проблеми перекладу підрядних означальних речень з іспанської мови на українську та навпаки залежно від видів перекладу, жанрово-стилістичної характеристики тексту; аналізується релевантність відтворення семантики атрибутивності в перекладі, можливість взаємної заміни при перекладі різних компонентів функціонально-семантичного поля атрибутивності та його зв'язок з іншими функціонально-семантичними полями.

The article is focused on translation problems of attributive subordinate clauses from Spanish into Ukrainian and viceversa depending on type of translation, genre and style of the text. The attributive semantics may be relevant or not for its transmission in translation because of its connection with other functional semantic field.

Одним з актуальних напрямків досліджень сучасної лінгвістичної теорії перекладу є пошук регулярних перекладацьких відповідників для мовних одиниць різного рівня, у тому числі, для складнопідрядних речень різних структурно-семантичних типів. Такий аналіз має практично-прикладне застосування у викладанні практики перекладу та науково-теоретичне значення: нагромаджені дані спостережень в різних парах мов стануть цінним матеріалом для розвитку часткової та загальної теорії перекладу.

Один і той самий структурно-семантичний тип складнопідрядного речення в різних мовах виражає певне відношення між поняттями фактами дійсності на високому рівні абстракції (підрядні означальні речення виражають відношення атрибутивності). Наскільки точно відтворюються ці відношення в перекладі, які зміни при цьому відбуваються – питання, на які дають відповідь часткові теорії перекладу.

Тема перекладознавчого аналізу підрядних означальних речень не є новою в вітчизняній теорії та практиці перекладу. Окремим аспектам присвячено статті К. М. Сухенко та С. М. Черномаз на матеріалі російсько-англійського перекладу [1: 132-135]. Деякі питання цієї проблеми висвітлено в підручниках з перекладу [2: 13], у працях з загальної теорії перекладу [3: 254]. Але в створюваній нині частковій теорії перекладу з іспанської мови на українську та навпаки складнопідрядні речення з підрядними означальними ще не були об'єктом спеціального дослідження, що визначає актуальність теми та необхідність розробки цієї перекладознавчої проблеми в парі іспанська-українська мови. Дати вичерпні вирішення проблемам перекладу підрядних означальних речень у рамках однієї статті неможливо, в той час як виявлення цих проблем та перспектив подальшого дослідження – завдання цілком зрима. Отже, нашою метою є показати перспективність та напрямки пошуку регулярних прийомів перекладу підрядних означальних речень на матеріалі іспанської та української мов, а також виявити, наскільки залежить релевантність/нерелевантність відтворення атрибутивності від інших чинників, таких як вид перекладу та жанрово-стилістичні характеристики тексту, а також показати перспективність та напрямки пошуку регулярних прийомів перекладу підрядних означальних речень з іспанської мови на українську та навпаки.

Вибір саме підрядних означальних речень для перекладознавчого аналізу не випадковий, оскільки вони є одним з частотних засобів вираження універсальної семантичної категорії атрибутивності в різних мовах світу. У той самий час семантика атрибутивності може оформлюватися й іншими засобами – прикметниками, дієприкметниками, дієприкметниковими зворотами, прийменниковими конструкціями тощо. З огляду на значну широту функціонально-семантичного поля атрибутивності виникає питання про співвідношення засобів вираження цієї поняттєвої категорії на міжмовному рівні. Оскільки згідно з теорією функціонально-семантичного поля теоретично можливою є заміна одних елементів поля на інші при збереженні інваріантності значення, актуальність дослідження цієї проблематики для перекладу не викликає сумнівів.

Причинами перекладацьких заміन, що відбуваються в межах одного функціонально-семантичного поля, в тому числі, атрибутивності, можуть бути міжмовні системні, нормативні

та узуально-стилістичні розбіжності, а також чинники позамовного характеру. У парі досліджуваних мов співвідношення системного, нормативного та узуального аспектів різних компонентів функціонально-семантичного поля атрибутивності досліджено лише частково (див., напр. статтю О. М. Калустової “El adjetivo en español, ruso y ucraniano: análisis contrastivo y traductológico” [4: 167-180]), але значні міжмовні розбіжності у вираженні відношень атрибутивності в досліджуваних мовах виявлено навіть на обмеженому матеріалі, зокрема, у вживанні узгодженого та неузгодженого означень (там же). Контрастивний аналіз підрядних означальних речень в обох досліджуваних мовах ще не проводився. Щоправда, з формально-граматичного погляду підрядні означальні речення в іспанській та українській мовах характеризуються переважно подібними структурами. Вони вводяться відносними займенниками, які в більшості випадків можна охарактеризувати як міжмовні паралелі: *que, el que, cual, el cual, quien, cuyo, cuanto* [5: 128] / *який, котрий, чий, що, щоб, як, нібито, мов, наче* [6: 336-341], рідше – прислівниками (в українській граматичній традиції їх об’єднують у категорії спеціалізованих відносних слів [7: 341]): *donde/де, cuando/коли*.

Незважаючи на тісний міжмовний паралелізм іспанських та українських підрядних означальних речень, при перекладі вони регулярно зазнають трансформацій, зокрема, у дієприкметникові звороти [8: 165], які виступають їхніми функціонально-семантичними корелятами, в тому числі, і при перекладі з іспанської на українську [9: 39-46], напр.:

“La fórmula que descubra [el historiador] será una clave secreta para sorprender las más recónditas palpitaciones de aquel cuerpo histórico [10: 109].” - Виявлена формула стане ключем для визначення найпотаємніших пульсацій історичного тіла . [11: 183]”

І хоча вже є деякі спостереження щодо формально-граматичних чинників, які зумовлюють подібні трансформації, як наприклад, можливість уникнення стилістично небажаного повтору підмета-займенника “він” у тексті перекладу [12: 43], потребують спеціального дослідження стилістичні наслідки цієї трансформації. Наскільки великими можуть бути ці наслідки, можна проілюструвати шляхом мисленого експерименту над англійським народним віршем “The house that Jack built”, який в Україні відомий під назвою “Хатка, яку збудував собі Джек” (у перекладі І. Малкович та Ю. Андрухович), а також “Дім, що збудував собі Джек” (у перекладі О. Мокровольського). Остання строфа вірша складається з дев’яти послідовно з’єднаних підрядних означальних речень, і в обох перекладах більшість підрядних означальних речень відтворено своїми прямими відповідниками. Якщо ж згорнути останню строфу вірша в одне просте речення, ускладнене дев’ятьма дієприкметниковими зворотами, вийде “...дім, збудований Джеком” – синтаксично обтяжливий прозовий текст, варіант якого, з огляду на обмеженість обсягу статті та загальну відомість вірша тут не наводимо. До того ж, від деяких українських дієслів, вжитих у перекладах вірша, пасивні дієприкметники не утворюються (напр., від дієслова “любити”). Якби й така трансформація була можливою, згортання підрядних означальних речень призвело б до значного зростання питомої ваги інформації на одиницю тексту, що зруйнувало б оригінальну динаміку вірша та значно ускладнило його сприйняття реципієнтом. Отже, не лише міжмовні формально-граматичні розбіжності та стиль, а й текстовий жанр (у даному випадку – поезія) накладає обмеження на трансформацію підрядного означального речення в дієприкметниковий зворот. Словом, відповідь на питання, чим може бути продиктована необхідність чи небажаність такої трансформації в перекладному тексті, потребує значних уточнень в рамках жанрових теорій перекладу та порівняльної стилістики. Чи є такі трансформації індивідуальними творчими рішеннями перекладача, чи, може, вони виступають суб’єктивним відображенням об’єктивно наявних стилістичних розбіжностей між мовами? Очевидно, досвідчений перекладач повинен відчувати стилістичні відтінки того чи іншого звороту в тексті оригіналу та перекладу, вибираючи адекватний варіант. Але для виявлення об’єктивності стилістичних наслідків трансформації необхідне врахування не лише системи, норми та узусу, а й частотності вживання певного мовного явища в тому чи іншому стилі мовлення, у співвідносних жанрах. Отже, порівняльно-стилістичні студії підрядних означальних речень у співвідношенні з іншими компонентами функціонально-семантичного поля атрибутивності ще очікують на свого дослідника.

Широта функціонально-семантичного поля атрибутивності (від слова до речення) показує можливість взаємної замінюваності компонентів при перекладі. Хоча чинники та

особливості тієї чи іншої трансформації, а також міру її поширеності в обох напрямках перекладу ще практично не досліджено, деякі перспективи можна окреслити вже зараз. Так, оскільки трансформація речення у зворот може призводити до синтаксичної компресії перекладного тексту [13: 193-194], її можна розцінювати як цінний перекладацький прийом, зокрема, при усному перекладі і, насамперед, при синхронному. На заняттях з усного перекладу від майбутніх професіоналів нерідко можна почути не дуже вдалі кальки саме підрядних означальних речень, особливо, при перекладі на іспанську мову, яка не є для них рідною, напр.: “Збори, на яких присутній президент...” – “La reunión **en la cual está presente el presidente** ...”. Такий варіант перекладу можливий, оскільки він еквівалентно відбиває зміст речення оригіналу. Однак щодо його адекватності до ситуації усного перекладу можна сперечатися. Так, трансформований варіант перекладу “La reunión **presenciada por el presidente**...” на три склади коротший. Але таке перекладацьке рішення не можна вважати стандартним, оскільки в українській мові прямим словниковим відповідником іспанського дієслова “presenciar” є аналітична конструкція “бути присутнім”, а дієслово “відвідувати” є лише його варіативним відповідником. Очевидно, свідомо чи підсвідомо, початковий перекладач вірогідніше скопіює структуру речення з рідної мови, вживаючи прямий словниковий відповідник, ніж здогадається утворити в іспанській мові дієприкметник, для якого немає еквівалента в рідній мові. Щоправда, дієприкметник “відвіданий” в українській мові можливий, але утворено його від форми доконаного виду дієслова “відвідати”, як і більшість українських пасивних дієприкметників [14: 408]. Відтак, українські пасивні дієприкметники виражають насамперед завершену одноразову дію. Натомість в іспанській мові дієприкметник може мати й атермінативне значення [15: 48], що відповідає радше українському недоконаному виду: “presenciado” – “що його відвідують/на якому присутні”. Отже, аспектуальні розбіжності іспанських та українських пасивних дієприкметників відкривають широке поле для досліджень у частковій теорії перекладу та порівняльній граматиці.

Зазначимо, що підрядні означальні речення можуть згортатися не лише в дієприкметникові, а й у ще менші за обсягом приїменникові звороти, як у наступному випадку, в неузгоджене означення “приїменник+іменник”: “la reunión **con el presidente**”, що на сім складів коротше, ніж дослівний переклад.

Враховуючи переважну жанрово-стилістичну характеристику текстів, які перекладаються синхронно (а це здебільшого офіційні промови, дебати, семінари), можна стверджувати, що тут форма підрядного означального речення не є настільки релевантною для відтворення, як у художньому перекладі. Отже, компресію речення за допомогою функціонально-семантичного корелята, безумовно, варто розцінювати як позитивне явище. З іншого боку, можливість компресії та її невикористання в перекладі з української на іспанську показує необхідність методичної розробки вправ з компресії підрядних означальних речень в усному перекладі, спрямованих на усунення інтерференції.

Окремим питанням трансформацій підрядних означальних речень є релевантність відтворення значення атрибутивності у перекладі. Так, у наведених вище варіантах перекладу семантика атрибутивності зберігається, оскільки перекладацький відповідник має функцію означення. Очевидно, що в більшості випадків гіпноз структури оригіналу, з одного боку, та відсутність значних міжмовних розбіжностей у формально-граматичних особливостях підрядних означальних речень, з іншого боку, створюють сприятливі умови для калькування або, принаймні, для трансформацій лише поверхневої структури (як у трьох проаналізованих вище прикладах). Але спостереження показують, що природна синонімія різних структур функціонально-семантичного поля атрибутивності зовсім не обов'язково спостерігається при перекладі. Можна показати можливість і “більш творчих” перекладацьких рішень. Якщо провести вибірку тих підрядних означальних речень, які в українському перекладі виступають трансформами, й проаналізувати, які одиниці їм відповідають в іспанському оригіналі, можна зробити гіпотетичні, однак недалеко від реальності припущення про можливі перекладацькі відповідники для підрядних означальних речень в перекладі і з української мови на іспанську.

Так, для дослідження було проведено суцільну вибірку 150 підрядних означальних речень з фрагменту роману І. Франка “Захар Беркут” та їхніх перекладацьких відповідників у перекладі С. Ризванюка. Аналіз показав, що в жодному випадку підрядному означальному

реченню в перекладі не відповідає герундіальний зворот, який можна розмістити хіба що на периферії функціонально-семантичного поля атрибутивності. Ні в якому разі не оцінюючи це явище за шкалою “погано-добре”, зазначимо, що натомість, при дослідженні двох опублікованих українських перекладів повісті “Трикутний капелюх” П. А. де Аларкона (кожний з яких за обсягом дорівнює дослідженому фрагменту з І. Франка) виявлено, що 7 разів герундіальний зворот перекладається підрядним означальним реченням, тобто, трансформація не випадкова, а закономірна (вжита в обох перекладах: у перекладі Л. Добрянської та Л. Колесник - 4 випадки, у перекладі Ж. Конєвої – 3 на текст, обсягом близько 150 тисяч знаків). Свідомо ставлячи спочатку фрагмент перекладу, а після нього – відповідний фрагмент оригіналу, покажемо можливість трансформації українського підрядного означального речення в іспанський герундіальний зворот:

*Лишимо поки що корехідора, який **п'їтніє в чужому ліжку**, та Гардунью, **що біжить до міста** (...) [16: 52] (пер. Л. Добрянської, Л. Колесник)*

*Dejemos, pues, al Corregidor **sudando en el lecho ajeno**, у a Garduña **corriendo hacia la ciudad** (...) [17: 81]*

Якщо пам'ятати, що за своєю етимологією іспанський герундій перебуває у тісному зв'язку з активними дієприкметниками теперішнього часу [18: 280-281], про що в сучасній іспанській мові свідчать хіба що два “рудиментарних” приклади: “el agua **hirviendo**” і “la casa **ardiendo**”, зміна підрядного означального речення в герундіальний зворот не буде дивною. Але зауважимо, що в наведеному прикладі при переході з однієї мови на іншу відбувається семантична трансформація: ознака об'єкта дії заміщується ознакою самої дії. При цьому в іспанському варіанті звороти “sudando en el lecho ajeno” і “corriendo hacia la ciudad” мають тісний зв'язок з присудком “dejemos”, однак не позбавлені семантичного зв'язку і з прямими додатками “Corregidor” і “Garduña” і функціонують якщо й не як їхні означення, то, принаймні, дуже близько до них.

Розглянемо ще один приклад, який ілюструє можливість такої трансформації за описаних умов:

*Вона була схожа на величну Помону, **що підносить фрукти Сатуру** [19: 45]. (пер. Ж. Конєвої)*

*Parecía una gigantesca Pomona, **brindando frutos a (...) un sátiro** [20: 297]*

В цьому випадку варто додатково прокоментувати, що в іспанській мові герундіальні звороти вживаються у назвах картин, сцен тощо (напр., “César, pasando el Rubicón” [21: 297]), і в цьому вживанні вони наближуються до активних дієприкметників теперішнього часу. Таке вживання герундія можна розглядати як частину конструкції Acusativo con Infinitivo, дієслово сприйняття в якому хоч і відсутнє, але імпліковане ситуацією спостереження (у картини чи сцени завжди є глядач). Отже, цей приклад показує не лише можливість нетипової трансформації підрядного означального речення в герундіальний зворот, при якій атрибутивність частково втрачається, а й взаємозв'язок різних функціонально-семантичних полів при перекладі, зокрема, атрибутивності та обставини способу дії. Але це лише один з важливих та цікавих аспектів перекладу підрядних означальних речень, що його показав прийом зворотної вибірки. І хоча цей прийом у перекладознавстві ще не оформлений як метод, він має потужний потенціал і виявляється ефективним для перекладознавчого аналізу, особливо, “безеквівалентних” одиниць, як, наприклад, частки [22: 121]. У ході інтроспективного застосування зворотної вибірки дослідниками різних часткових теорій перекладу та аналіз її безумовно високої результативності стане корисним матеріалом для узагальнень та її належного опису як одного з важливих інструментів перекладознавчого аналізу.

Методом зворотної вибірки можна показати можливість ще більш нестандартного рішення при перекладі підрядного означального речення. У попередніх прикладах було показано, що трансформації підрядного означального речення можуть відбуватися як зі збереженням атрибутивних відношень, так і з їхньою імплікацією в перекладі. У наступному прикладі проілюстровано трансформацію з повною втратою відношень атрибутивності: підрядне означальне, семантично залежне речення перетворюється на самостійне просте речення:

*Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, **по яких п'ялися де-де пачоси***

зеленої ожини та корчі ліщини [23: 22].

A su alrededor las paredes de piedra se alzaban como un alto cercado. Aquí y allí trepaban por ellas mechones de verde zarza y matas de avellano [24: 27].

Розбивання складного речення на два простих описується та рекомендується в різних підручниках з практики перекладу [25: 244] та загальних працях [26: 203]. Однак застосовувати цей прийом можна лише пам'ятаючи про його можливі наслідки. В даному випадку інформація про рослинність місцевості, яка в оригіналі дається лише як побіжна і другорядна, в перекладі виходить на передній план. Проте, враховуючи, що у фрагменті змальовується пейзаж, який вже сам собою є "тлом ситуації", а не основною подією, така легка зміна навряд чи суттєво змінить сприйняття перекладу. Зовсім інша картина спостерігатиметься при трансформації складнопідрядного речення "Бюро запрошує на роботу перекладачів, **які володіють китайською**". Можна переконатися, що його розбивання на два простих чи на складносурядне речення без спотворення змісту неможливе, оскільки підрядні означальні обмежувальні (їх іноді називають рестриктивними) за своєю природою в самостійні речення не трансформуються [27: 13]. Іншим важливим аспектом цієї проблеми є те, що в різних мовах логіко-синтаксична зв'язність тексту оформлюється не однаково явно й часто, що вже помічено на матеріалі іспансько-російського перекладу В. О. Іовенком. Оскільки російська мова тяжіє до частішої експлікації логічних зв'язків, порівняно з іспанською, можна показати й рекомендувати трансформацію декількох самостійних або складносурядних речень у складнопідрядні [28: 133]. Отже, питання про релевантність атрибутивності та статус інформації в підрядному, головному та самостійному простому реченнях, а також їхня взаємозамінюваність у перекладі – важливий напрямок подальших перекладознавчих студій.

Підсумовуючи висвітлені проблеми перекладу підрядних означальних речень, зазначимо, що вони становлять значний інтерес для перекладознавства як один з поширеніших представників універсальної семантики атрибутивності, яка в перекладі може відтворюватись, імплікуватись або втрачатись. У зв'язку з подальшими дослідженнями цієї проблематики відкриваються перспективи для таких проблемних питань:

- дослідження центральних та периферійних засобів вираження функціонально-семантичного поля атрибутивності в мові перекладу й мові оригіналу та умов їхньої взаємної замінюваності при перекладі в обох напрямках;
- аналіз релевантності семантики атрибутивності для відтворення в перекладі;
- пошук можливих перекладацьких відповідників для підрядних означальних речень, які виходять за межі функціонально-семантичного поля атрибутивності;
- пошук можливих шляхів компресії підрядних означальних речень та методична розробка вправ для курсів усного перекладу;
- можливість розширення методологічної бази дослідження, зокрема, застосування зворотної вибірки як важливого інструменту перекладознавчого аналізу;
- аналіз частотності вживання підрядних означальних речень порівняно з їхніми функціонально-семантичними корелятами у текстах співвідносних стилів та жанрів мови оригіналу та мови перекладу як чинника перекладацьких трансформацій.

1. Сухенко К. М., Черномаз С. М. Компрессия приместоимённо-опредилительных предложений при переводе с русского языка на английский // Теория і практика перекладу. К., 1979. – Вип. 1. – с. 132-135; 2. Калустова О. М., Шиянова І. М., Танич К. А., Квасюк Н. Ю., Коломієць М. О. Курс письмового перекладу. Іспанська мова. – Granada: Método Ediciones, 2000. – С. 13; 3. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – Санкт-Петербург: Филология три, 2002. – С. 254; 4. Kálustova O. El adjetivo en español, ruso y ucraniano: análisis contrastivo y traductológico // Sendeban: Revista de la Facultad de Traducción e Interpretación de Granada – Granada, 1996. – № 7 – P. 167-180; 5. Kochubinska-Smychkowska J. Sintaxis del español moderno. – К.: Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка. – 2002. – P. 128; 6. Сучасна українська літературна мова (СУЛМ) (під редакцією І. К. Білодіда). Кн. 3. Синтаксис. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 336-341; 7. СУЛМ: Op. cit. – С. 341; 8. Львовская З. Д. Теоретические проблемы перевода. – М.: Высш. школа, 1980 – С. 165; 9. Фокін С. Б. Трансформація граматичної категорії стану при перекладі (на матеріалі іспанської та

української мов). – Рукопис. Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – арк. 39-46; 10. *Ortega y Gasset J. España invertebrada. Obras completas. Tomo III.* – Madrid: Alianza editorial, Revista de occidente, 1983. – P. 109; 11. *Омега-і-Гасет Х.* Безхребетна Іспанія (пер. В. Сахна)// Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 183; 12. Фокін С. Б.: Ор. cit. – с. 43; 13. *Толковий переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин.* – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 193-194; 14. *Сучасна українська літературна мова.* (під редакцією І. К. Білодіда). Кн. 2. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 408; 15. *Gili y Gaya S. Curso superior de sintaxis española.* – Barcelona: Bibliograf S. A., 1964. – P. 48; 16. *Аларкон П. А. де.* Трикутний капелюх, (пер. Л. Добрянської і Л. Колесник) – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 52; 17. *Alarcón, Pedro Antonio de. El sombrero de tres picos.* – Madrid: A. L. Mateos S. A., 1994 – P. 81; 18. *Васильева-Шведе О. К., Степанов Г. В.* Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи. – М.: Высш. школа, 1980. – С. 280-281; 19. *Аларкон, П. А. де.* Трикутний капелюх (пер. Ж. Конєвої). – К.: Дніпро, 1983. – С. 45; 20. *Alarcón, Pedro Antonio de.* Ор. cit. – С. 51; 21. *Васильева-Шведе О. К., Степанов Г. В.* Ор. cit. – С. 297; 22. *Калустова О. М.* Відтворення частки *же* при перекладі іспанською як методологічна проблема // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 121; 23. *Франко І.* Захар Беркут: Роман / Микола Костомаров. Чернігівка: Повість – К. Укр. Центр духовної культури, 1994. – С. 22; 24. *Frankó I. Zajar Berkut* (пер. С. Ризванюка). К.: Дніпрó, 1983. – P. 27; 25. *Иовенко В. А.* Практический курс перевода. Испанский язык. – М.: ЧеРо, 2001. – С. 244; 26. *Львовская З. Д.* Ор. cit. – С. 203; 27. *Калустова О. М., Шиянова І. М., Танич К. А., Квасюк Н. Ю., Коломієць М. О.* Ор. cit. – с. 13; 28. *Иовенко В. А.* Ор. cit. – С. 133.

Transmission of attributive semantics in translation of attributive clauses from Ukrainian into Spanish